

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ
ТА КОГНІТИВНОГО СИНТАКСИСУ /
TOPICAL ISSUES OF COGNITIVE SEMANTICS
AND COGNITIVE SYNTAX**

**О.О. Балабан, кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри загального мовознавства і германістики
НПУ імені М.П. Драгоманова**

КОНЦЕПТ-ПРОТОТИП У СПОРІДНЕНИХ МОВАХ

(на матеріалі концепту-прототипу “сучасна жінка”)

Як один із напрямів когнітивної лінгвістики прототипна семантика або теорія прототипів у мовознавстві представлена дослідженнями на різних рівнях: семантичному (О. Кубрякова, К. Рахіліна, Ч. Філлмор, А. Ченкі та ін.), граматичному (М. Болдирев, А. Бондарко та ін.), словотворчому (Г. Кустова та ін.). *Актуальність* проблеми прототипної семантики в нашому дослідженні виникла у зв'язку зі встановленням когнітивно-семантичних універсалій в споріднених мовах, а прототипи, як відомо, є однією з категорій когнітивної семантики.

Метою дослідження є виявлення універсальних рис прототипних категорій в споріднених мовах. Досягненню поставленої мети сприяло розв'язання наступних *завдань*: 1) проаналізувати прототипну семантику як тренд когнітивної семантики; 2) визначити категоріальну структуру концепту-прототипу на прикладі концепту-прототипу “сучасна жінка” в англійській, російській та українській мовах та ідентифікувати його когнітивні класифікаційні ознаки, що його концептуалізують.

На відміну від традиційної семасіології де існує “світ речей” та світ ідей, когнітологи вважають, що зовнішній світ відображається у свідомості людини у вигляді деяких категорій, які поділяються на природні та семантичні, а

всередині кожної категорії існують її типові представники, які Е. Рош і називає прототипами (Rosch, 1983). Прототип включає найхарактерніші для конкретної категорії ознаки і формується на спільних якостях, притаманних їх репрезентантам. Відповідно сукупність найважливіших ознак утворює центр категорії – на противагу периферії, де розташовані менш важливі ознаки.

Щодо визначення самого терміну “прототип”, то його дефініції знаходяться приблизно в одній площині: *еталонний варіант, еталонний образ* тощо. Так, О. Хамрай сприймає прототип як еталонний варіант певного інваріантного системного об’єкта, який характеризується найбільшою концентрацією специфічних ознак об’єкта (Хамрай, 2008). Для А. Вежбицької прототипи – ідеалізовані, еталонні образи, ментальні утворення, які не відображають суттєві властивості уявлення про об’єкт. У своєму аналізові дослідниця базується на моделі “смысл-текст” (Вежбицька, 1996). Стислий словник когнітивних термінів наголошує, що прототип “конкретний чи абстрактний розумовий образ предметів, що належать деякій категорії.., і якщо за його допомогою людина сприймає дійсність: член категорії, що міститься ближче до того образу, який буде оцінено як кращий зразок свого класу чи противніший екземпляр, ніж усі інші” (Кубрякова, 1996).

Опозиціонери цієї теорії наполягають, що цей підхід не характеризує конкретні явища, а вважають, що прототип функціонує в спілкуванні в якості лише “вдалого прикладу”. Вони також переконані, що поняття взагалі навряд чи представлені через прототипи, а люди часто оперують чіткими визначеннями (Демьянков, 1995).

Структура цих “характерних” чи “типових” категорій має радіальну структуру, на думку Е. Рош (Rosch, 1983), у якій центральну позицію займає прототип, а решта членів віддалені від нього на меншу відстань, і чим далі розташовано певний компонент, тим більш сумнівною є його категорійна приналежність, знижується міра достовірності про нього і затрачається більше ментальних зусиль на аналіз його властивостей. Відповідно структура цих категорій описується у векторі прототипів і дистанції прототипів, яка може

переходити в межі іншої категорії, оскільки чіткої межі категорій не існує. Категорії формуються в нашій свідомості на основі двох принципів: “структуризації світу” і “когнітивної економії”. Згідно до першого принципу категорії утворюються в людській свідомості не довільно, не на основі випадкового набору ознак. Комбінація визначальних для певної категорії властивостей має чітку структуру і є “емпіричним фактом, представленим світом, що сприймається” (Rosch, 1983). За другим принципом категорія фіксує світ, який сприймається людиною, у максимально стислій формі (Rosch, 1983). Зміст і структура таких категорій є універсальними, тільки варіюються в залежності від культурного осередку (Rosch, 1983). До речі прототипи вважаються найбільш варіабельною категорією, оскільки можуть змінюватися протягом певного часу в результаті набуття категорією нових репрезентантів.

Загалом концепт-прототип “сучасна жінка” інтегрується у макроконцепт “жінка” через смисловий центр засвідчений у тлумаченні цього поняття “an adult female human being” (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/ru/>), “лицо, противоположное мужчине по полу” (Толковый словарь русского языка: <https://www.vedu.ru/expdic/>), “особа жіночої статі протилежна чоловіку” (Академічний тлумачний словник української мови: <http://sum.in.ua/>) як одна із ознак ідентифікації жінки у сучасному світі. Серед можливих основних номінаторів концепту в англійській мові відстежуємо *woman, female, lady, miss, misses*; в українській мові *жінка, жіночка, пані, дама*; в російській мові *женщина, дама* тощо. Слід зауважити, що використовуючи асоціативний експеримент концепт “жінка” проаналізувала І.Б. Марчук, польову структуру концепту “жінка” описала Ю.В. Вороніна, соціокультурні стереотипи концепту “жінка” представила Я.І. Каліна, пареміологічні особливості концепту “жінка” зацікавили Т.В. Рудюк, О. Куцик та М. Колечко тощо. Так, проаналізувавши категоріальну структуру концепту-прототипу “сучасна жінка” на матеріалі художнього твору сучасної англійської письменниці Сесілії Агерн “The Time of my Life” / “Время моей жизни” / “Час мого життя” та її перекладів російською та українською мовами, нами було

встановлено декілька когнітивних класифікаційних ознак, що його концептуалізують. Наведемо приклад, що відображає функціональні ознаки, які позначають вид діяльності або рід занять жінки, наприклад:

(Англ.) *It was a place more worshipped than any other in the building, more than the coffee machine, more than the exit doors at six p.m., most certainly more than the chair before the desk of Edna Larson – **the boss lady – who ate good intentions like a broken dispenser that swallowed your coins but failed to spit out the bar of chocolate*** (Ahern, p. 2).

(Рос.) *Место это, подобно всякому святилищу, где курят фимиам, почитаемо более, чем любое другое в нашем здании. Более, чем кофе-машина, чем дверь на улицу в шесть вечера, и много более, чем стул у стола Эдны Ларсон – **нашей начальницы, которая пожирает благие намерения, как неисправный автомат, что заглатывает монеты, но отказывается выплюнуть взамен плитку шоколада*** (Ахерн, с. 8).

(Укр.) *Це місце шанували більше, аніж будь-яке інше в будівлі, більше ніж кавоварку, більше аніж двері виходу, що відчинялися о шостій годині вечора, й, безперечно, набагато більше, ніж стілець перед письмовим столом Едні Ларсон, – **жінки-боса, яка поглинала добрі наміри, як ото зламаний торговий автомат ковтає ваші монети, але виплюнути вам плитку шоколаду неспроможний*** (Агерн, с.11-12).

У даному прикладі для опису характеру керівниці головної героїні роману в усіх трьох досліджуваних мовах використано метафору ((англ.) *to eat intentions*; (рос.) *пожирает намерения*; (укр.) *поглинати наміри*). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (риса характеру) → абстрактне поняття + логічне множення (кон'юнкція: $a \wedge b$)*. З семантичної точки зору відбувається заміна архісеми “person”, “человек”, “людина” на “abstract notion”, “абстрактное понятие”, “абстрактне поняття”, а множення забезпечується завдяки додаванню диференційних сем “to destroy”, “fully”, “absolutelly”, “уничтожатъ”, “полностью”, “абсолютно”, “знищувати”, “повністю”, “абсолютно”.

Підсумовуючи можна зробити **висновок**, що переосмислення значення неодмінно розширює поняття додаючи переважно нові диференційні семи. З логіко-прагматичної точки зору, найбільш вживаною є операція логічного множення (кон'юнкція: $a \wedge b$). Визначення категоріальної структури концепту-прототипу “сучасна жінка” в англійській, російській та українській мовах дозволило встановити наступні когнітивні класифікаційні ознаки, що його концептуалізують: 1) фізіологічні ознаки маркують концептуальні ознаки біологічної статі, віку, зовнішності; 2) статусно-рольові ознаки вказують на соціальне положення, статус та роль у суспільстві; 3) функціональні ознаки позначають вид діяльності або рід занять; 4) реляційні ознаки позиціонують людину по відношенню до інших осіб або групи осіб; 5) ментально-функціональні ознаки вказують на емоційний стан, розумові здібності, стан здоров'я тощо; 6) аксіологічні ознаки характеризують внутрішні властивості людини, риси характеру, манеру поведінки; 7) афективно-емотивні ознаки свідчать про емоційне відношення до суб'єкта: схвалення – осуд/невдоволення, прийняття – неприйняття, роздратування, іронія тощо, як передані повністю в досліджуваних мовах.

Список використаних джерел

1. Вежбицкая, А. (1996). *Прототипы и инварианты* (сс. 201–231). Москва: Русские словари.
2. Демьянков, В.З. (1995). *Доминирующие лингвистические теории в конце XX века* (сс. 239–320). Москва: Институт языкознания РАН.
3. Хамрай, О.О. (2008). Місце прототипів граматичного значення в арабській граматиці. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Випуск 45. (сс. 123–133). Львів.
4. Кубрякова, Е.С., Демьянков, В.З., Панкрац, Ю.Г., Лузина, Л.Г. (1996). *Краткий словарь когнитивных терминов* (с. 145). Москва: Основа.

5. Rosch, E. Prototype classification and logical classification: The two systems (pp. 73–86). *New Trends in Cognitive Representation: Challenges to Piaget's Theory*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

Н.В. Борисова, кандидат педагогічних наук
доцент кафедри іноземної філології,
перекладу та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ У НОВЕЛАХ О. ГЕНРІ

Одним із дієвих способів створення іронічного образу в оповіданнях О. Генрі є метафора. Зважаючи на специфіку і проблемність передачі гумору мовними засобами, способи його відтворення залишаються **актуальними** для вивчення представниками різних лінгвістичних шкіл. **Метою** наукової розвідки є виділення й опис метафор як засобу увиразнення у новелах О. Генрі

Метафори О. Генрі різноманітні: окремі слова, словосполучення, цілі речення: *a disturber of the piano keys* – порушник фортепіанних клавіш (номінативна метафора); *demon rum* – віскі (номінативна метафора); *great Cotham* – великий Готхем (номінативна метафора); *It did not exactly beggar description, but it certainly had that word on the look-out for the mendicancy squad.* – В обстановці не те щоб **кричущі злидні**, але, **красномовне мовчання бідності** (когнітивні метафори).

Існують мовна: *poor, tired leaves; the cold breath of autumn; silly ivy leaves* та художня метафора: *On the Exchange there were hurricanes and landslides and snowstorms and glaciers and volcanoes, and those elemental disturbances were reproduced in miniature in the broker's offices* (“The Romance of a Busy Broker” О. Генрі) (Henry).

Крім простої метафори, яка необов’язково складається з одного слова, а може бути словосполученням, існує метафора розгорнута, або розширена, якої